

— Արբ միանգամ յուզուած բազմութիւնը հանդարտացնելն շատ հեշտ չէ, խոհեմութիւն է զրգուած ժողովրդեան մէջ կրկին յուզուելոյ առիթներ տալ. չէ՞ որ այսպիսի հանգամանաց մէջ անդիմադրելի մեծ զօրութիւն պէտք է՝ և նա միայն երբեմն կը յաջողի բազմայոյզ և զրգուած ժողովուրդը հանդարտացնել: —

Պապականութիւնն չէ՞ր գիտեր շայոց մէջ ժՎ. րգ դարու կիսէն սկսեալ աւրած յուզմունքն, և երբ քաջ գիտէր և դիտամբ կջանայր աւելի յուզել՝ պարզ զորքէ Դեջ Զեջ որսալոյ համար, ինչո՞ւ ուրեմն մի քանի կաթուղիկոսներ և թագաւորներ զործիք կգտնուային և պապականութիւնը չէին հեռացներ՝ քանի որ Յովհաննէս Աթուղիկոսի և Աւետիքեանի օրով պարզապէս տեսնուեցան պապական եկեղեցական պաշտօնէից որոմնացան և խռովայոյզ արարքը, և Աւետիքեան արտաքսեց Արիկիայէն, սակայն նորա յաջորդի օրով կրկին մեծ դատ պապական կղերն և չարաչար զործեց ինչ որ իւր նպատակն էր՝ ինչպէս ի կարգին համառօտիւ պիտի տեսնուի:

— Չմոռանալք յիշելոյ, զի Արեքտասաներորդ դարում Օսթրա սպասաւարն ևս՝ անխորհրդարար մի քանի կրթօնական խնդիր յուզելով՝ երբ բաւական մեծ արգելք տեսաւ Արեւելեան շայոց ժողովրդեան մեծագոյն և եկեղեց. պաշտօնէից ընտիր մասէն, բաւական յուզումներ, հալածումներ, արտաքսումներ ևն. յարոյց, բայց դարձեալ արդարութեան և նախանձխնդիր ջանից առջև ընկնեցաւ, և մի քանի թիթե սովորութիւնքը միայն կորողացաւ ընդունել տալ և ոչ աւելի ինչ: Իսկ եթէ Օսթրաին փոխանակ այնպիսի և աւելի քնաստար խնդիրներ յուզելոյ՝ մի և նոյն ջանքը և աշխատութիւնը ի բարին գործադրէր, չէ՞ որ աւելի բարի յիշատակ և գործեր կարգիւնաւորէր ի պայծառութիւն շաւտանեայց Արեւելեցոյ: — Անշուշտ ինքքն ևս զայս զգացած պիտի լինի, բայց ուշ:

(Շարունակել)

ՊԱՍՏԱՆԻԹԻՆ ԶԱՆԱԾԱՅ, ՈՒՐԱՅՈՂԱՅ,

ՊԱՍՏԱՆԻԹԻՆ ԶԱՆԱԾԱՅ, ՈՒՐԱՅՈՂԱՅ, ՆԵՐՉՈՒԱԾՈՂԱՅ ԵՒ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅ ՅԵԿԵՂԵՅԻՈՅԸ ԶԱՅՈՅ

(Շարունակել)

Նոքա (Մ. Վ.) մտեալ ի շայտատան և գտեալ ամայի գնոյն ի տեսլոց, զիմեն գորօք ի վերայ բերդին Արտաղերից յԱրապիաձոր, ուր զօղէր առ երկիւղի զշնոյն Փառանձեմայլ սոքա թէ և չկարէին մատչել յամբութիւն բերդին և զաւուրս բազումն պատերազմէին, սակայն բնակիչք ամբոյցին ոչ ինչ յոյս օգնութեան առ ի Պապայ զրտեալ ցայն վայր, առ որ զրեալ էր մայր նորա թագուհին Փառանձեմ, բացեալ զդուն անձնատուր Պարսից եղեն. ապա Մեհրուտան և Վահան գերի արարեալ զքաղաքն ողջոյն և զղշնոյն, ածին յԱսորեստան և անդէն զգերեալսն ամենայն ստիպեալ յուրացութիւն հաւատոյ, իրրեւ չառնուին նոքա յանձն, զամենեսին առ հասարակ հանէին ի ցից սայլից և սանջանօք սպանանէին:

Աստանօր հրաման ի Շապհոյ առեալ Մեհրուտան և Վահան ուրացողք դատնալ ի շայս և կորուսանել զամենայն քա-

դաքսն և աւերել, և զամենայն Հրեայս անձնատուրս և զգիրեալս ի Հայոց գիրել ի Պարսկաստան, յետ ընդ կրօնին փութացան ի Հայս և գիւրութեամբ զհար հրամանն արքունի կատարեցին, այն զի և աշխարհս մեր ունայնացեալ իմն յիշխանացն էր. զի շառք փախուցեալ էին ի Յոյս, և ոմանք յայլ և այլ կողմանս ցրուեալք: Եւ առեալ զգիրեալ Հրեայսն՝ որ օրինօք հրեութեան ի Վանն Տոսպայ էին, և զհաւատացեալսն ի նոցունց յԱրտաշատ և ի Վաղարշապատ՝ զնացին ի Պարսս. ընդ հրեայսն էր և Օւրիթայ քահանայ Արտաշատու. որ բազում տանջանօք կատարեցաւ ի Շապհոյ ի չարախօսութենէ Մեհրութանայ, իրք քորոզ զոյ նորա հըրէիցն առ անյողոյզդ ի հաւատան մեալ: (Յայսմաւուրն, փետր. 3):

Յետ այսորիկ վերստին զօրավար կարգեալ Մեհրութան ի Շապհոյ՝ բազմութեամբ զօրաց գայ ի Հայաստան, խոստումն ընկալեալ ի նմանէ թագաւորութեան ի վերայ Հայոց, եթէ կարացէ նըւաձիլ զնախարարանին և դարձուցանել զաշխարհն ի պաշտամունս Պարսից պետութեան. առ որ և մոզք և մոզպետք բազումք ի Շապհոյ ընդ նմա ի Հայս առաքեցան:

Եւ իբրեւ նա այսու պատուիրանաւ յորջաղաւ յաշխարհի մերում հանդերձ մոզպետք իբրեւ ծարաւի դազան, ապա յայնմհետէ հնարեաց զյադ քաղցին լըցուցանել. և անդ զառաջինն ձեռքաւիւնաց ի բերդս զկանայս և զազգականս նախարարաց փախուցիւրցն և ցրուելոց, անկալեալ դարձից նոցին ամենից՝ որք իբրեւ զկալանաւորութիւն ազգականացն լուիցեն:

Եւ զի առաջին խորհուրդ էր նորա ի սրաին՝ զբրիտանէութիւն սպասպուռ ջնջել յաշխարհէ մերմէ առ տիրանալոյ և Հայկական թագին ըստ խոստմանցն ի Շապհոյ, ընթացաւ կալաւ զառաջնորդս բրիտանէութեան՝ զկալիսկոպոսունս և զքահանայս, և շղթայակալեալ զամենեսին՝ առաքեաց ի Պարսս և յԱսորիստան. յորս բազումք տանջանօք կատարեցան, և այլք ի շղթայս մնացին կապեալք: Եւ զամենայն մատանս հայկականս և յունագիրս որչափ ինչ ի ձեռս ածեալ՝ հրարձ հրարեաց՝ հրաման հանեալ աշխարհին մի՝ ումք ուսանիլ զՅունաց զիր և զլեզու, որովք ցայն վայր վարէր Հայաստան, բայց միայն զՊարսից:

Իսկ մոզուցն դահիճս ընդ իւրեանս առեալ և ի գեօղս և յաւանս աշխարհին բռնեալ, զամենեսին զարս և զկանայս յուրացութիւն հաւատոց բերէին, և զորս ոչ յանձն առնուին՝ չարաչար մահուամբ բառնային:

Ապա Մեհրութան լուեալ՝ եթէ գայ Պապ թագաւորեալ Հայոց ի ձեռն թաւորոսի մեծի՝ բազմութեամբ փախուցեալ նախարարացն, պատուէր տայ բերդապահաց, յորս բանտարկեալքն էին կանայք և ազգականք նախարարացն, կախել զնոսին ի պարսպաց ի նախատինս արանց նոցին, զի լիցին կերակուր թռչնոց՝ խոյս տուեալ ինքնին յաշխարհէն Հայոց:

Իսկ իբրեւ ազդէ Շապհոյ նա ինքն Մեհրութան ի փախել իւրում զթագաւորել Պապայ և գալուստն Յունական զօրօք ի Հայաստան աշխարհ հարկնի, ապա վերստին կարգեալ զօրավար զօրաց Պարսից ի հրամանէ նորին, և այնպէս զօրա-

ժողով բաղմունքիամբ Պարսից, Վհկաց և Վշուանից, դայ ի վերայ Պապայ և Տերնտիանոսի զօրավարի Յունական զօրունի: Այս յայսմիկ ահիզ պատերազմի, որպէս զրին պատմագիրք, ի սուր սուսերի անցուցեալ զքաղմունքիւն զօրացն Պարսից քաջքն Հայոց ի դաշտին Չիրաւ, Սմրատ ասպետ Բազրատունի լըւեալ եթէ Մեհրուժան ուրացեալ ընդ փախստէիցն Պարսից՝ գնայ մագապուր, ածագարեաց կալու գնա ի Շամրին Պագայովտի, և ըստ հայրենի սեպհականութեան արքայական թագադրութեանն պատուոյն՝ զնէ անդէն ի գլուխ ուրացելոյն զերկամի շիշ հրացուցեալ թագաձե՝ փոխանակ արքայական թագին Հայոց, որում զհետ էր ցայն վայր, և զնա այսպէս սատակէ առ տեղեալն:

Բայց զսատակումն Վահանայ ուրացելոյ Մամիկոնեան ոչ յիշատակեն Խորենացին և այլք, միայն Բիւզանդ, յետ թըւելոյ զամենայն չարիսն, զորս հասուցին ի Հայս չարքն անօրէնք, որում Հ. Չամչեան տարբերութիւնս տայ ի բանից Խորենացւոյն, անհարազատս իմն վարկուցեալ զԲիւզանդայն պատմութիւն, որ է, «Իբրեւ սկսաւ ուրացողն Վահան Մամիկոնեան առաւել բորբոքել զչարիս յաշխարհն Հայոց և ընդ ուսմամբ Պարսից և յաճախել կրակատունս, որդի նորա Սամուէլ^(*)», որ հաստատուն էր ի քրիստո-

նէութեան, և հար և սատակեաց զնա և զմայր իւր զՈրմիզդուխտ զքոյր Շապհոյ, և ինքն փախեալ յաշխարհն Խաղաեաց:

30 Գ. Թ.

Հակոբակոմիտ Սախնդէիս, Սահմէ, Բրտէշ և Շահէլ զմահ պատն:

(Ամբ Տեառն 428): Իբրեւ ոչ տեղեւ տայր սուրբն Սահակ ամբաստանութեանց նախարարացն զԱրաաշիր արքայէ Հայոց առ Վաւա՝ Պարսից թագաւորն, և միաբանելոյ ընդ նոսա առ այն, յաղագս արկանելոյ զնա յաթոռոյ թագաւորութեան, ապա նախարարքն միարան ընդ ինքեանս ստեալ զՍուրմակ ոմն երէց ի գաւառէն

ցութեան, և զմայր իւր զՏաճատուհի, և ոչ իշխէր զառչել ի կողմանցն Յունաց:

Եթէ Որմիզդուխտ լեալ է անուն քեռ Շապհոյ զիտեմք զնա կին Մեհրուժանայ և ոչ Վահանայ, որում տայ Բիւզանդ. այն զի յԲ. զիրս իւր ի զ. Լ.Ձ. գրէ Խորենացին. «Յետ մահուան Արշակայ զուամրեաց Շապուհ զօր բազում ի ձեռն Մեհրուժանայ և արձակեաց ի Հայս ի նա հաւատարմ զաշխարհս մեր. և տուեալ նմա կին զքոյր իւր զՈրմիզդուխտ . . . և խոստացաւ տալ նմա զՀայոց թագաւորութիւն:

Ի բանից աստի յայտնի երևի, եթէ այլ էր Վահան Մամիկոնեան, և այլ Վարդանն՝ սղանեալ ի Սամուէլէ. զի նա ինքն Մովսէս Խորենացի՝ նոցին ժամանակակից, ոչ թերեւ խառնէր զերկոյնն անուանս ի մի, որպէս համարի Հ. Չամչեան, և տայր միում անձին՝ զերկուս կանայս զորս ուրոյն ուրոյն յիշատակէ:

Այլ այսպիսի տարբերութիւն է բանիցն Բիւզանդոյ՝ ի Խորենացւոյն, զի զքոյր Շապհոյ զՈրմիզդուխտ զՄեհրուժանայ հարսնացեալն՝ տայ ի կնութիւն Վահանայ:

(*) Չայս Սամուէլ կարծեօք իմանայ Հ. Չամչեան, և զերկուս անցան կամի խառնել ի մի, զյիշատակեալն ի մի ի Խորենացւոյն յԲ. զիրս ի 48 զԼ. յասել նորա «Սամուէլ Մամիկոնեան սպանեալ էր զհար իւր զՎարդան վասն ուրա-

Բզնունեաց ի քաղաքէն Երծկէյոյ՝ դիմեն առ Վ. աւամ ի Պարսս, յամբաստանութիւն զարքայէն, և ի կացուցանել յաթոռ զՍուրմակն փոխանակ սրբոյն Սահակայ:

Իսկ Վ. աւամայ լուեալ ամբաստանութեանց նոցին, կոչէ ի դուռն զսուրբն Սահակ և զԱրաաշիր, տեղիկացեալ և նոցին բանից ըստ նոցա ամբաստանութեանցն: Այլ զի խնդիր էր նախարարացն բառալ զԹագաւորութիւն Հայոց և զպարսիկ մարզպան յաշխարհիս կացուցանել, ընդ այս յաւէտ յօժարակամ հաճեցաւ Վ. ը. աւամ՝ քան որ արքայի և սրբոյն Սահակայ բանից՝ յանկուծութիւն անձանց իւրեանց, և առեալ զպատիւ արքայական յԱրաաշրէ, և ի սրբոյն զՍաթուղիկոսական պատիւ, զսուրբն Սահակ դնէ ի բանտի, և զարքայ քսորէ ի Խուժաստան ըստ Յովհ. Սաթուղիկոսի և Եսողկայ *)՝ կացուցեալ յաթոռ զՍուրմակն երէց, և մեծամեծ պարգեօք զարձուցանէ զնախորարսն յաշխարհ իւրեանց:

Այլ Սուրմակայ զամ մի կալեալ ըզքահանայապետական աթոռն, հալածեալ ի նախարարացն առ անարժանութեան

իւրոյ, անկանի վերստին առ Վ. աւամ, առնու աղաչանօք ի նմանէ զառաջնորդութիւն իւրոյ գաւառին Բզնունեաց, ուր ապա զգջացեալ ընդ յանցանս իւր, դնէ այնուհետեւ ի խոնարհութիւն զանձն իւր:

Եւ Վ. աւամ ի խնդրոյ նախարարացն Հայոց առաքէ փոխանակ նոցին զաթոռակալ՝ զԲրդիշոյ ասորի կամ Երզնշոյ անուն. այլ սորա եկեալ վատթար ընկեալ քօք և տան Իրկնամբք՝ սկոռնի յափշտակել զինչս և զվիճակս վախճանեալ եպիսկոպոսացն, և անառակ վարուք քան թէ քահանայապետական իշխանութեամբ վարել:

Ինդ անարժան գործ սորա ևս սրտմըտեալ նախարարացն, ոմանք խնդրել կամէին ի Վ. աւամայ զայլ ոք ի տեղի սորա, այլ կէսք զսուրբն Սահակ ցանկային վերադարձուցանել մաղթել. և վասն այսորիկ մինչ յերկուց կողմանց ևս առաքեցան երկու երկու նախարարք առ Վ. ը. աւամ, որք էին վասն նորոգ կացուցանելոյ զոք յաթոռն՝ Վ. աւամ Երծրունեաց տէր, և Հմայեակ Աշոցաց, և վասն խնդրելոյ զսուրբն Սահակ՝ Մանէճ՝ Ապահունեաց տէր, և Սպանդարատ կամասրական Երշարունեաց տէր: Վ. աւամ կամեցեալ շահել զերկու կողմն ևս, իմացեալ զպատ-

(*) Յովհ. Սաթուղիկոս՝ «Այլ թէպէտ, աւետ և սուրբն (Սահակ) այսպէս արգարտեալ լինէր սակայն Վ. աւամայ զտեղիսն չարախոհացն մատուցեալ՝ և առաւել Սուրմակայ, որ զլեզուն սուտեր սատակիչ պատրաստեալ, անկալեալ, փոխանակ սրբոյն Սահակայ զահակալել յաթոռն: Եւ ապա ի բանտ զԱրաաշիր արգելեալ, և մարդպան Պարսիկ Հայոց կացուցեալ՝ զՍուրմակն չարալիզու փոխանակ սրբոյն Սահակայ կացուցանէ. որ ոչ աւելի քան զմի ամ տեւեալ՝ հալածի ի նախարարացն:»

«Յետ որոյ՝ զինի նորուն կացուցանէ Վ. աւամ զոմն ասորի Բրդիշոյ, այր ապարասան և յափշտակող, որ տանտիկին կանամբք զառն իւր մատակարարէր: Եւ վասն զի և զսա ևս նախարարքն ատեցին, ապա տայ զայլ ոմն ասորի Հմուէլ անուն, որ հետեոյ գտանէր վարուցն Բրդիշոյի ստաւել ևս աղահալածան մատուր, և սրբոյն Սահակայ զվարդապետին հրամայէ և ձեռնադրել՝ զոր Հմուէլ հրամայէ:»

ճառ գալստեան նոցին, եղ յաթոռեպիս-
կոպոսութեան անուամբ միայն զՇ մուէլ
զօմն ասորի վաթարագոյն քան զԲըր-
զիշոյ, և զսուրբն Սահակ եթող զնալ
նստել յիւրում զեծակի. որում և հրա-
մայեաց վարդապետել և ձեռնադրել զայ-
նոսիկ՝ զորս Շ մուէլ հրամայեցէ:

Եւ վասն զի Լնատօլիոս զօրավար Յու-
նաց լուեալ էր՝ եթէ ոչ կամին Հայք նրս-
տուցանել զսուրբն Սահակ յաթոռ իւր ի
բաժնին Պարսից, առաքեալ էր զարս
խնդրել զնա ի Առամայ ի մասն բաժնին
Յունաց վասն նստելոյ անդ յաթոռ հայ-
րապետութեան. սորին աղագաւ և Աը-
ռամ պատուիրեաց սրբոյն մի՝ հակամի-
տիլ ի Յոյնս, այլ մնալ ի հնազանդու-
թեան:

Եկեալ նստեալ Շ մուէլ յաթոռ ե-
պիսկոպոսապետութեան և առեալ ի ձե-
ռին զլործ աղահոլութեան Բրզիշոյի, և
առաւելեալ ևս քան զնա, յափշտակէր
զվեծակ ոչ միայն վախճանեալ եպիսկո-
պոսացն, այլ կենդանեացն իսկ. և զբա-
ղումս ի նոցանէ յանիրաւի հալածեալ՝
կողոպտէր զինչս և զստացուածս նոցա,
և ի մեռանել ուրուք յեպիսկոպոսաց,
չտայր թոյլ սրբոյն Սահակայ ձեռնադրել
զայլ օք ի տեղի նոցին, զի կարասցէ կու-
ղել զինչս և զհասս վեծակի վախճանե-
լոյն:

Եպա յիս հինգ ամաց աթոռակալու-
թեան իւրոյ և անուանակրութեան կա-
թողիկոսութեան Հայոց, որովք չարա-
չար վարեաց զիշխանութիւն իւր, մեռա-
նի անդէն յաշխարհին Հայոց յամին 436,
զորոյ զանարժանութեան գործն առա-

ջի առնէ՝ Մովսէս Խորենացի և Յովհ-
Աթաղիկոսն՝ որպէս զրեցաւն:

(Շ-ր-ն-է-է)

ԱՐԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁԻՆ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ
ԳՐՈՅ ԱՐԵՑ.

. Արօնագիտութեան վրայ աւելի
խնամով հոգ տանելուն պէտքը հասկնալը
գիւրին է. մեր հիմակուան քիչ մ' աւելի
բարեկարգութեան միտում ունեցող զրոյ-
րոցներուն *) դասական կարևոր ուսմանց
կարգը անցած է օտար լեզուաց և մանա-
ւանդ զաղղիւրէնի կրթութիւն: Եյս լի-
զուով գրուած գրքերը կարգալն՝ իրենց
կրօնիցն անհմուտ եղող նորահաս ուսա-
նողաց վտանգաւոր կրնան ըլլալ. վասն զի
այն լեզուով չէ թէ միայն ուղղափառ հա-
ւատոյ դէմ հիւսիսական գրքեր, այլ
և բացայայտ կերպով անաստուածու-
թիւն և անհաւատութիւն սորվեցնող
գրքեր ալ կը գտնուին, և մարդ չկրնար
գուշակել թէ՛ տղայն ետքը տյապիսի գիր-
քեր կարդալու սէր պիտի ձգէ, կամ թէ
լոկ արուեստից և արտաքին գիտութեանց
գրքեր պիտի կարդայ:

Ենոր համար հարկ կը սեպմք պէտք
եղած բաները ծանուցանել՝ որոց որ անկ
է իտաշտօւէ. որպէս զի իրենց խնամոցը
յանձնուած մատաղ մանկանց մաքուր

(*) Ի Տաճկաստան եւ այս յօդուածը գրուած
է Վ. Պօլոյ Հայոց Ազգային Կեդրոնական Աւար-
չութեան՝ ըստ խորհրդոյ Արթական Յանձնաժո-
ղովոյ՝ կարգադրած զպրոցական հրահանգաց մէջ
կրօնի համար արած կարևոր և արժանաւոր տը-
նօրէնութեան և խնամոց առ թիւ. Ծ. Խ. Է. Ա. Է.